

**АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ
НА БЪЛГАРИЯ**

Тярко Йорданов

През изтеклия 60-годишен период от основаването на Българското географско дружество (1918 г.) науката, включително и географията, постигна големи успехи, при които настъпиха съществени изменения и в самата нея. Развиват се два ясно обособени процеса — *диференциация и интеграция*. Науката навлиза в се по-дълбоко в изучаваните обекти, явления и процеси; разкрива все нови и нови закономерности, при което настъпва така нареченото „рояване“, раждане, обособяване на нови науки. Този процес засяга и географията. В областта на физическата география се обособиха отделни географски науки — геоморфология, климатология, хидрология, биогеография, ландшафтоведение и пр. В областта на икономическата география също се обособиха отделни географски науки — география на населението, география на промишлеността, география на селското стопанство, география на транспорта и икономическите връзки и др. *Процесът на детайлирането, диференциацията продължава, но докъде ще стигне и докъде трябва да достигне, е един от актуалните въпроси на съвременната икономическа география на България.*

Наред с диференциацията се развива и процес на *интеграция* между отделните науки и научни направления. Извършва се *взаимно проникване между науките*. В сферата на това взаимно проникване се развиват гранични науки, в които се извършват големи открития. Такива науки са биохимията, биофизиката, икономическата геология и други. Към тях спада и икономическата география — географска наука, която се развива на границата между физическата география и икономическите науки.

При така наречената интеграция между отделните науки, както е известно, не съществуват „китайски стени“, но въпреки това всяка наука (включително и граничните) има свой предмет, свой обект на изследване, своя сфера на действие, свои методи на изследване, свои задачи, които следва да разрешава; определени потребности на обществото, които тя пряко или косвено има да задоволява.

Всичко това е отдавна известно, но все още у нас, а в голяма степен и в чужбина в областта на икономическата география тези проблеми не са окончателно разрешени. Те продължават да бъдат актуални и винаги са в зависимост от общественно-икономическите условия на дадена страна.

При условията на капитализма в България съществуваша по-малко благоприятни условия за развитие на икономическата география, отколкото при социализма. Поради това тогава тази наука у нас беше съвсем слабо развита. Дълго време тя не съществуваше като самостоятелен клон на географските науки, а беше разтворена в антропогеографията, страноведението, ландшафтоведението. Така е било при основаването на Българското географско дружество, така беше и когато се изучаваше географията в Университета през годините преди Втората световна война. Нейни приноси по онова време бяха главно изучаването на историята, географията и етнографията на отделни селища; преселническите движения и др. Доколкото имаше елементи на икономическа география, те бяха обърнати повече с *лице към миналото*, а настоящето се засягаше съвсем бегло. Като родоначалник на икономическата география в България, но не и на регионалната икономика, каквато заслуга му приписват Хр. Маринов и Сл. Славев (1974), може да се счита академик Анастас Бешков — с две висши образования — икономическо и географско. Под прякото влияние на икономическата география в Съветския съюз той започна да развива тази наука и в България непосредствено в годините преди Втората световна война. Ето защо икономическата география у нас е съвсем млада наука, но тя има да решава много актуални проблеми и е с голямо бъдеще.

Положително влияние в развитието на нашата икономическа география е обстоятелството, че нейният основоположник независимо от това, че получи висшето си образование по икономически науки в Германия, не се поддаде на влиянието на господстващите там по онова време буржоазно-апологетични антинаучни учения, като вулгарен географски материализъм, географски детерминизъм, геополитика и др. Закърмен с прогресивни идеи, той започна да развива икономическата география на базата на марксистическата методология, учейки се от съветските икономгеографи. Така нашата икономическа география получи положително наследство.

Обаче подготовката на географските кадри в Университета в известна степен беше под влияние на антинаучния вулгарен географски материализъм, на абсолютния хорологизъм. Това е друго, при това тежко наследство от миналото, което оказва влияние върху развитието на икономическата география.

При условията на социализма нашата икономическа география се разви на базата на марксистическата методология, но като реакция срещу вулгарния географски материализъм, срещу надценяване ро-

лята и значението на природните условия и ресурси тя достигна в някои случаи до крайност — до елементи на географски nihilизъм, до подценяване ролята на природните условия и ресурси и силно надценяване ролята на социално-икономическите условия. В годините на следвоенния период такъв уклон бе допуснат не само в областта на икономическата география. Агрономи и аграрикономици се опитаха силно да разпространят ориза и памука (И. Милковски, 1954) в Дунавската равнина, но резултатите не бяха положителни. Поради малките и нестабилни добиви площите на памука и ориза в Северна България бяха силно намалени.

По-късно под влияние на постиженията на икономическата география в СССР този уклон започна да се изживява. *Актуален проблем днес е той да бъде окончателно изживян*, за да стъпи нашата наука още по-здраво на марксистко-ленинска методология, за да отчита реално съществуващото влияние и значение както на социално-икономическите, така също и на природните условия и ресурси.

На много места Маркс подчертава, че развитието на производството, неговото количество, качество, себестойност и пр. винаги зависят не само от производствените отношения, от приложената техника и други социално-икономически и технически условия, но те зависят винаги от влиянието и на конкретните природни условия и ресурси, при които се развива съответното производство. Следователно една от много важните, при това актуални задачи на икономическата география у нас е *да разкрие и измери това конкретно влияние във всяка териториална единица* — район, подрайон, микро-район, зона и пр., по отношение количеството, качеството и особено върху себестойността на конкретното производство.

Актуална задача пред икономическата география е да разработи методика за отчитане и измерване влиянието на природните условия и ресурси върху географското разпространение, себестойността на различните видове производства — промишлено, селскостопанско, в строителството, в транспорта и пр. Това е особено важно днес, когато нашата партия издигна стратегическия девиз „Качество и ефективност, ефективност и качество“.

Колкото са по-малко разходите за дадено количество и качество производство, толкова е по-голяма неговата икономическа ефективност. Освен това нека си припомним и девиза на Третия конгрес на българските географи — „Конструктивната география — география на развитото социалистическо общество“. Тези два девиза поставят пред икономгеографите много важни, актуални задачи, чрез разрешаването на които нашата наука може да се превърне в още по-голяма производителна сила, която да спомогне за повишаване икономическата ефективност от производството, за по-бързото изграждане на развитото социалистическо общество в нашата родина.

Необходимо е да се разкрият закономерностите за географското разпространение на производството не само за да се знаят, за да се проследяват хората, което също е важно и има голямо възпитателно значение, но то е необходимо, за да се прецени доколко е икономически изгодно и какви възможности се разкриват, *за да се прогнозира неговото усъвършенствувание*. А самото усъвършенствувание трябва да бъде такова, че чрез него да се намаляват както разходът на овеществен труд (енергия, материали, суровини, машини, съоръжения и др.), така също и разходът на жив труд (човекодни) за получаване на определено количество и качество продукция. Осъществяването на такава прогноза може да доведе до намаляване себестойността на продукцията, до увеличаване обществената производителност на труда и повишаване икономическата ефективност от общественото производство.

Икономикогеографските изследвания върху географското разпространение на лозата, слънчогледа, царевичата и други земеделски култури в България показват, че съществуват големи териториални (географски) диференциации както в разхода на жив и овеществен труд за производство на тон съответна продукция, така също и по отношение чистата продукция от декар и себестойността на тон продукция. Например за производство на тон слънчоглед през 1973—1975 г. в Югоизточния район (Бургаски, Ямболски и Сливенски окръг, включително Новозагорско) са били разходвани два пъти повече човекодни, отколкото в Североизточния район и особено в Толбухински и Силистренски окръг. Тези по-малки разходи на жив труд за тон слънчоглед в Североизточния район са оказали влияние върху величината на чистата продукция от декар. Закономерно в този район тя е около два пъти по-голяма, отколкото в Югоизточния район (Т. Йорданов, 1978). А, както е известно, чистата продукция е главният източник, който определя величината на заплащането на труда, фондовете на разширено възпроизводство, за здравеопазване, просвета, култура и пр.

Различията за разхода на жив труд за производство на тон слънчоглед, от една страна, и различията във величината на чистата продукция от декар, от друга страна, оказват голямо влияние върху себестойността на самото производство от тази земеделска култура. Ето защо средно годишно за 1973—1975 г. себестойността на тон слънчоглед, произведен в Североизточния район, е с 80—90% по-ниска, отколкото в Югоизточния район (Т. Йорданов, 1978).

Голяма част от тези различия се дължат на *влиянието на местните природни и социално-икономически условия и ресурси*. Специално за слънчогледа много важна роля при еднакви сортове и агротехника играе синтетичният показател коефициент на естествена водообезпеченост, който едновременно и комплексно отчита влиянието на почвените и климатичните условия.

За условията на СССР съвсем правилно се посочва, че „... различията в разхода на жив труд и в показателите за себестойността на продукцията в различните природно-географски зони на страната не трябва напълно да се обяснява само с влиянието на природните условия, но несъмнено е, че това влияние е съществено“ (Васильев, Н. В., 1960). Дълг на икономикогеографите е да разработят методика за правилното отчитане на това влияние и за неговото количествено измерване. Това ще спомогне за по-точното разкриване на закономерностите за географското разпространение на селскостопанското производство и за прогнозиране неговото усъвършенствувание с оглед повишаване на икономическата ефективност от даденото производство.

За съжаление в специална монография, която третира много важни проблеми на икономикогеографския анализ (Хр. Маринов, 1975), не е засегнат толкова важният проблем за влиянието на природните условия и ресурси върху географското разпространение, количеството и себестойността на селскостопанското производство.

Необходимо е да се подчертае, че при прогнозиране усъвършенствуването на географското разпространение на дадено производство един от главните, но не единствен критерий е да се предвиди такава усъвършенствувание, което да води до по-голямо, по-висококачествено, но с по-малка себестойност производство в национален мащаб. Същевременно в светлината на системния подход този критерий не трябва да се абсолютизира, а трябва да се съчетава и с други социални проблеми с оглед получаване на по-голям мултипликационен ефект.

Изучаването на закономерностите за географското разпространение на производството и извършването на прогнози за неговото усъвършенствувание са един от най-главните актуални проблеми пред нашата икономическа география. Този проблем е в съответствие с Решенията на XI конгрес на БКП и с Националната партийна конференция.

За да бъде правилно решен този проблем, трябва да се имат пред вид както общественно-икономическите условия, така също и природните условия и ресурси в цялата страна и в отделните ѝ териториални единици. Това налага икономическата география да използва постиженията както на общественно-икономическите науки, така също и постиженията на природните науки и особено на физическата география.

Актуален проблем е икономическата география да се развива в тесни връзки с физическата география, включително и с ландшафтознанието. Това е необходимо, за да бъде извършена на научна основа стопанско-географска оценка на природните условия и ресурси на страната като цяло и на отделните ѝ физикогеографски комплексни териториални единици.

Всичко това налага известно преустройство в икономическата и във физическата география на България. Необходимо е да се извършват целенасочени съвместни физикогеографски и икономикогеографски изследвания с оглед разкриване природно-икономическия потенциал на дадена територия. Все още много от физикогеографските изследвания не са обърнати с лице към нуждите на икономикогеографските изследвания, което е по вина на икономикогеографи и физикогеографи. Ние все още не сме си подали достатъчно ръка едни на други. Компетентна комплексна оценка на природните условия и ресурси на територията на България могат да извършат съвместно икономикогеографи и физикогеографи. Разбира се, на места е необходимо сътрудничество и с други специалисти — природоведи, икономисти, агрономи, техници и пр.

Ценни са в това отношение опитът на географите от Географския институт при БАН при комплексното изучаване на Източните Родопи, както и целенасоченото изучаване на земните и трудовите ресурси в Сакар планина и прилежащите ѝ земи. Чрез такива проучвания се изявява единството в географията, взаимодействието между природните закономерности и закономерностите от социално-икономическо, техническо и друго естество. Достига се до кардиналния проблем за *взаимодействието между природата и обществото, в които важна роля играят и географските науки*. Географските проучвания могат да спомогнат при решаването на проблема доколкото да бъде антропогеографски натоварен даден ландшафт. А това има голямо значение за перспективното планиране, за опазването и рационалното използване на природните условия и ресурси.

При изучаването на *териториалните комплекси* в епохата на вече подчертаната голяма диференциация и детайлизация на науките все по-голямо значение придобиват географските науки, за които в много по-голяма степен е характерен комплексният подход, разкриването на сложни взаимни връзки и обусловеност. Това преимущество на географските науки се изяви на практика при разработването на проблема за земните ресурси на територията на България, която Държавният съвет бе възложил на Българската академия на науките. Не случайно БАН възложи на Географския институт да ръководи разработките по този проблем. Практиката показва, че детайлизацията в отделните науки е отишла толкова далече, че дори отделните специалисти от дадена наука вече трудно се разбират помежду си. Те виждат подробностите много добре, но са далече от цялото, от общото, от комплекса, където по-добри специалисти са географите. Ето защо *актуален проблем на физическата и на икономическата география на България е активно да участват при разработването на комплексни проблеми в национален и териториален аспект*.

Третирайки проблемите за развитието и задачите на географските науки във връзка с Решенията на Единадесетия конгрес на БКП, К. Мишев правилно подчертава, че се „... налага да се разработват въпросите, свързани с проектирането, с географското прогнозиране и управление на обкръжаващата среда. Географската прогностика е сложна дейност, която изисква специална подготовка, затова в СССР от неотдавна в номенклатурата на щатове на някои проектантски организации са въведени нови длъжности: икономикогеограф-прогнозист и географ-ландшафтовед“ (К. Мишев, 1976, стр. 8). Всичко това важи и за нашата страна и поставя нови проблеми пред географските науки, свързани с прогнози за *оптимизиране на взаимоотношенията общество — природа*. При разрешаването на този кардинален проблем важна роля има да играят географските науки в тясно сътрудничество с другите науки и при още по-голяма съвместна дейност между икономикогеографи и физикогеографи.

Много важен комплексен проблем в национален мащаб, при разрешаването на който трябва да заемат място и резултатите от икономикогеографските изследвания, е *разкриването на възможности за оптимизиране на географското разположение на горите в България*. Не случайно този проблем беше разискван на Третия национален конгрес на географите в България (Т. Йорданов и Д. Дончев, 1977). Той е тясно свързан с рационалното използване на природните условия и ресурси на територията на България, с тяхното опазване и възпроизводство. При разрешаването на този проблем се налага тясно сътрудничество между икономикогеографи и физикогеографи-ландшафтоведи.

Стар, комплексен проблем на нашата млада икономическа география е *икономическото райониране на България*. Не случайно първи ние, икономикогеографите, започнахме да го разработваме. Сега отново този проблем е актуален за нас, особено след като от високата трибуна на Националната партийна конференция през април 1978 г. др. Тодор Живков заяви: „Въз основа на съчетаването на отрасловата с териториалната концентрация и специализация се очертава да се формират в перспектива 6 специализирани района, в които ще се концентрират онези дейности, за които има най-добри условия и от които ще се получи най-висок ефект за страната“ (Т. Живков, 1978). По-нататък той посочва онези 6 икономически района, които са набелязани в монографията „География на България“, том втори, „Икономическа география“ (1961).

Актуални за нас са проблемите за комплексността и специализацията на районите, за формираните се или формиращите се ТПК, селскостопански зони, микрорайони, крайградски специализирани зони, за населението, трудовите ресурси, селищните системи, транспорта, икономическите връзки и др.

Икономическият район представлява много сложна динамична система от системи и подсистеми от най-различно естество. Всичко ли в икономическия район е обект на изучаване от икономическата география? Според мен няма такава наука, която сама да може да обхване и реши всички проблеми на икономическия район. Дори регионалната икономика, която необосновано обсебва и обекти на изследване на икономическата география, също сама не е в състояние да реши проблемите на икономическия район. Обаче всяка наука има какво да проучи и разреши в района. Икономическата география може да разкрие закономерностите за формирането и развитието на отраслите на материалното производство и особено формите на териториалното им съчетание; функционирането на селищните системи; антропогенното натоварване на територията на района и пр.

Що се отнася до обслужващата сфера, досега икономическата география е изучавала главно транспорта и икономическите връзки, като е имала пред вид и проблемите на здравеопазването и просветата, квалификацията на кадрите, потреблението. Много други обекти от сферата на обслужването, които са много важни за функционирането на материалното производство и за живота на хората, според мен не са обекти на изследване от икономическата география.

Актуален проблем за нашата икономическа география при нашите кадри и условия за творчество при голям брой нерешени типични географски проблеми е да разглеждаме само географските аспекти на една част от обслужващата сфера, и то предимно в микрорайоните и селищните системи.

В светлината на тези мисли изниква и друг актуален проблем. Дали трябва да заменим термина *икономическа* география с термина *социално-икономическа* география, както предлагат Т. Христов и М. Бъчваров (1977). Според мен не е необходимо да променяме термина, защото промяната му в социално-икономическа география, както вече се посочи, твърде много разширява обектите на изследване, получава се дейност в ширина за сметка на задълбочеността на самите изследвания. Считаю, че много голяма част от обслужващата сфера е по-малко „географична“, отколкото производството, транспортът и пр.; има по-малка географска диференциация, подава се повече на определени норми, които са почти еднакви в отделните части от територията на България и са специфичен обект на друга наука.

За икономическата география се разкриват актуални проблеми и по отношение формирането и функционирането на *селищните системи*. Икономически изгодно е те да бъдат проведени в още по-голямо съответствие с икономическите микрорайони и зони на локална гравитация. Някои селищни системи са изградени без достатъчна икономгеографска обосновка и не на достатъчна функ-

ционална основа. С нищо не е оправдано изграждането на 4 селищни системи в Разложкото поле. Неоправдано е обособяването на Сухиндол с 5 малки селца в една селищна система с население само 5500 души. Изобщо икономгеографските проучвания могат да спомогнат за усъвършенстване териториалния обхват на селищните системи.

ЛИТЕРАТУРА

- Васильев, Н. В., Особенности и факторы размещения сельского хозяйства (в Особенности и факторы размещения отраслей народного хозяйства СССР), М., 1960.
- Деведжиев, М., Селищните системи, С., 1978.
- Живков, Т., За усъвършенстване социалистическата организация на труда и плановото ръководство на икономиката, Работническо дело, бр. 112, 26 април 1978.
- Йорданџ, Т., Главни изменения в географското разпространение на селищните системи и влиянието им върху икономическата ефективност от производството му, Проблеми на географията, кн. 3, 1978.
- Маринџ, Хр. и Сл. Славев, Избрани лекции по регионална икономика, Свищов, 1974.
- Маринџ, Хр., Икономгеографски анализ на населението, околната среда и отраслите, С., 1975.
- Милковски, И., И. Манолов и др., Памукпроизводство, С., 1954.
- Мишев, К., Единадесетият конгрес на БКП и развитието и задачите на географските науки, Проблеми на географията, кн. 3, 1976.
- Христов, Т., М. Бъчваров, За социално-икономическата география, Проблеми на географията, кн. 2, 1977.

TOPICAL PROBLEMS OF THE ECONOMIC GEOGRAPHY
IN BULGARIA

T. Yordanov

S u m m a r y

The economic geography of Bulgaria faces numerous problems of scientific and practical-applied importance closely related to the policy of the Bulgarian Communist Party for higher economic effectiveness of public production. One of them necessitates to evaluate more precisely the influence of natural conditions and resources on the territorial distribution of production and thus on its quality, quantity and prime cost. Specialists should work out such prognoses which will ensure a steady fall in labour input per unit output and increase of economic effectiveness.

To fulfil this task economic geography must be developed side by side with physical geography and economics. All complex physical geographical investigations should be carried out in accordance with economic geographical needs.

Another topical problem nowadays is to reveal the regularities which determine the way of formation, function and development of regional economic complexes on different taxonomic levels (region, subregion, microregion).

Attention is paid also to labour forces prognostications and to improvement of the settlement system's configuration.

As a constructive science economic geography will give impetus to further prosperity of the advanced socialist society.